
Г л а с н и к
Етнографског института
Српске академије наука и уметности

LI

Београд 2004

Г

Е

И

UDC 39 (05)

ISSN 0350-0861

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
THE INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY

BULLETIN

OF THE INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY

LII

Editor in chief:
DRAGANA RADOJIČIĆ

Editorial board:
LASTA ĐAPOVIĆ, RADOST IVANOVA, MIROSLAVA
LUKIĆ-KRSTANOVIĆ, SOFIJA MILORADOVIĆ, MILJANA RADOVANOVIC,
DRAGANA RADOJIČIĆ, GOJKO SUBOTIĆ, BOJAN ŽIKIĆ

Secretary:
MARIJA ĐOKIĆ

Accepted for publication by the reference of associate member of the SASA
Vojislav Stanovčić at the VIII session, Department of Social Sciences SASA,
October 4th 2004.

Belgrade 2004

УДК 39 (05)

ISSN 0350-0861

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ

ГЛАСНИК

ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА
LII

Уредник:
ДРАГАНА РАДОЛИЧИЋ

Уређивачки одбор:
ЛАСТА ЂАПОВИЋ, БОЈАН ЖИКИЋ, РАДОСТ ИВАНОВА,
МИРОСЛАВА ЛУКИЋ-КРСТАНОВИЋ, СОФИЈА МИЛОРАДОВИЋ,
МИЉАНА РАДОВАНОВИЋ, ДРАГАНА РАДОЛИЧИЋ, ГОЈКО СУБОТИЋ

Секретар уредништва:
МАРИЈА ЂОКИЋ

Примљено на VIII седници Одељења друштвених наука САНУ одржаној
4. октобра 2004. године на основу реферата дописног члана САНУ
Војислава Становчића

Београд 2004

Издавач:

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ
Кнез Михаилова 35/III, Београд, тел. 636-804

Рецензент:

дописни члан САНУ ВОЈИСЛАВ СТАНОВЧИЋ

Лектор:

СОФИЈА МИЛОРАДОВИЋ

Превод на енглески:

ЈЕЛЕНА ЧВОРОВИЋ

Коректор:

МИРЈАНА РАДОВАНОВИЋ

Технички уредник:

ДАВОР ПАЛЧИЋ

Штампа:

ЧИГОЈА, Београд

Тираж:

500 примерака

Штампање финансирано из средстава Министарства науке и заштите животне средине Републике Србије.

Део радова у овом Гласнику резултат су рада на пројектима: Традиционална култура Срба — системи представа, обреда и социјалних институција (бр. 2157) и Савремена сеоска и градска култура — путеви трансформација (бр. 1868), које је у целини финансирало МНЗЖС РС.

CIP — Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

39 (05)

ГЛАСНИК Етнографског института = Bulletin of the Institute of Ethnography / уредник Драгана Радојичић. — Књ. 1, бр. 1/2 (1952)– . — Београд (Кнез Михаилова 35/III) : Етнографски институт САНУ, 1952– (Београд : Чигоја). — 24 cm

ISSN 0350-0861 = Гласник Етнографског института

COBISS.SR.-ID 15882242

САДРЖАЈ — SUMMARY

<i>Љиљана Гавриловић</i> , Етнографија виртуелне реалности	9
<i>Ljiljana Gavrilović</i> , The Ethnography of Virtual Reality	16
<i>Бојан Жикић</i> , Гест у егзотеричном контексту	17
<i>Bojan Žikić</i> , Gesture in an Exoteric Context	28
<i>Nevena Ćurčić</i> , Texts, Audiences and Relations of Power Research Paradigms in Media and Cultural Studies	29
<i>Невена Ћурчић</i> , Медијски текстови, публике и односи моћи истраживачке парадигме у студијама медија и културе	40
<i>Мирослава Малешевић</i> , Снови о будућности: како дечаци и девојчице виде своје родне улоге	43
<i>Miroslava Malešević</i> , Dreams About the Future — How Boys and Girls Perceive Gender Roles	51
<i>Мирослава Лукић Крстићановић</i> , Фолклорно стваралаштво у бирократском коду — управљање музичким догађајем	53
<i>Miroslava Lukić Krstanić</i> , Folklore in Bureaucracy Code / Running a Music Event	65
<i>Марина Симић</i> , Конструкција идентитета једног фудбалског клуба на примеру ФК Обилића	67
<i>Marina Simić</i> , Identity Construction of a Football Club on the Example of FC Obilic	80
<i>Иван Ђорђевић</i> , Улична прослава Нове године у Београду	81
<i>Ivan Djordjević</i> , Street Celebration of New Year's Eve in Belgrade	90
<i>Александар Крел</i> , Путеви трансформације традиционалних дечијих игара Срба у Товаришеву	91
<i>Aleksandar Krel</i> , Changes in Traditional Children's Games Among Serbs in Tovariševo	108

<i>Младена Прелић</i> , Крсно име (крсна слава) код Срба у Будимпешти и околини у функцији одржавања етничког идентитета	109
<i>Mladena Prelić</i> , Maintaining Ethnic Identity: Family Patron's Day Among the Serbs in Budapest and Surrounding Area	115
<i>Мирјана Павловић</i> , Матерњи језик као један од етничких симбола Срба у Темишвару	117
<i>Mirjana Pavlović</i> , Native Language as an Ethnic Symbol. Serbs in Timisoara	126
<i>Александра Павићевић</i> , Нека питања спољних миграција југословенског становништва током друге половине двадесетог века — Време за преиспитивање? —	129
<i>Aleksandra Pavićević</i> , A Few Questions Concerning Exterior Migrations of Yugoslav Population During the Second Half of the 20 th Century — A Time for Reconsideration —	136
<i>Петер Славковски</i> , Традиционална култура словачких мањина у средњој и југоисточној Европи	139
<i>Peter Slavkovski</i> , Traditional Culture of Slovakian Minorities in Central and Southeastern Europe	145
<i>Јелена Ћворовић</i> , Reproductive Behavior, Ethnicity and Socio-Economic Status — A Comparison of two Serbian Gypsy Groups	147
<i>Јелена Ћворовић</i> , Репродуктивно понашање, етницитет и социо-економски статус — Поређење две групе Рома	152
<i>Сања Златановић</i> , Василица и самоодређење Рома	155
<i>Sanja Zlatanović</i> , Vasilica and Self-Determination of Roma	164
<i>Милош Луковић</i> , Цинцари у Урошевцу и другим „косовским железничким варошима“ — Прилог историји Цинцара у Србији —	165
<i>Miloš Luković</i> , Tzintzars in Uroševac and Other Kosovo' Rail Centers — a contribution to the history of Tzintzars in Serbia —	185
<i>Мирко Барјактаровић</i> , Религија и насеље као чувари народносног	187
<i>Mirko Barjaktarović</i> , Religion and Settlement as Preservers of Ethnicity	197
<i>Никола Пантелић</i> , Градска породица и традиција осамдесетих година XX века	199
<i>Nikola Pantelić</i> , Urban Family and Tradition in the 1980's	204
<i>Ивица Тодоровић</i> , Прилог реконструкцији базичног митолошког кода српске народне религије — митска бића Тамнаве	205
<i>Ivica Todorović</i> , Mythical Creatures of the Tamnava Region: A Basic Mytological Code in the Serbian Folk Religion	225
<i>Бојан Јовановић</i> , Вампир као метафора	227
<i>Bojan Jovanović</i> , Vampire as a Metaphor	233

<i>Гордана Благојевић</i> , Прилог проучавању вампира у Срба или лужничке приче о вампиру	235
<i>Gordana Blagojević</i> , A Contribution to the Vampire Studies Among Serbs or Vampire Stories From Luznica	242
<i>Ласџа Бајковић</i> , Највећа жртва — Жртвовање сопственог детета као мотив у словенској народној књижевности	243
<i>Lasta Djapović</i> , The Main Sacrifice — Sacrificing own children in Slavic folk literature	255
<i>Миљина Ивановић-Баришић</i> , Временско одређење празника и годишњих обичаја у подавалским селима	257
<i>Milina Ivanović-Barišić</i> , Temporal Settling of Holidays and Annual Customs in Villages at the Foot of the Avala Mountain	266
<i>Зоран Гудовић</i> , Неке архаичне црте у друштвеном животу Брскућана (Етнографске забелешке)	267
<i>Zoran Gudović</i> , Some Archaic Traits in Social Life of Brskuceans (Ethnographical Notes)	280
<i>Јадранка Ђорђевић</i> , Одлике родбинске терминологије у врањском крају	283
<i>Jadranka Djordjević</i> , Kinship Terms in the District of Vranje	293
<i>Десанка Николић</i> , Шаливе ерске приче из ариљског краја	295
<i>Desanka Nikolić</i> , Humorous “Era” Stories from the Arilje Region	300
<i>Драгана Радојичић</i> , Санитарни кордон	301
<i>Dragana Radojičić</i> , Sanitary Cordon	310
<i>Мирослав Свирчевић</i> , Миграције у Србији XVIII века и установе патријархалног друштва	311
<i>Miroslav Svirčević</i> , Migrations in Serbia During the 18 th Century and Patriarchal Society Institutions	326
<i>Јадранка Ђорђевић</i> , Преглед словеначких часописа из етнологије (2000–2003)	327
<i>Биљана Миленковић Вуковић</i> , Библиографија проф. др Ђурђице Петровић — 1. део (1927–2003)	335

Прикази

<i>Софија Милорадовић</i> , Невенка Миловановић, <i>Доња Муџница. Варош међу селима</i> , Параћин 2003, 505 стр.	357
<i>Миљина Ивановић-Баришић</i> , Радоје Д. Цветић, Пиносава — подавалско насеље, Београд 2003, Библиотека <i>Хроника села</i> , с. 1–351.	358
<i>Душан Дрљача</i> , Етнологија у часопису шабачког Музеја — Годишњак Народног музеја у Шапцу, бројеви 1, 2 и 3 (2000, 2001. и 2002)	360

In memoriam

Бојан Жикић, Проф. др Душан Бандић (1939–2004) 363

Сећање

Никола Панџелић, Ранко Финдрик (1922–2004) — Неимар музеја „Старо село“ у Сирогојну 365

Аутори у Гласнику ЕИ САНУ ЛП 369

Упутство ауторима 371

ПУТЕВИ ТРАНСФОРМАЦИЈЕ ТРАДИЦИОНАЛНИХ ДЕЧИЈИХ ИГАРА СРБА У ТОВАРИШЕВУ*

Тему рада представља проучавање трансформација традиционалних дечијих игара Срба у Товаришеву, које су се у готово неизмењеном облику изводиле све до половине 20. века. Класификоване у три основне групе: такмичарске, такмичарско-драмске и имитативно-драмске, ове игре представљају веома важан инструмент социјализације, помоћу кога су најмлађи нараштаји усвајали друштвено пожељне особине и израђивали своје социјално биће. У деценијама које су уследиле након окончања Другог светског рата, под притиском глобалних социо-економских и културних трансформација које су захватиле читаву југословенску државну заједницу, долази до продора иновација из урбаних центара у руралне средине. Настале промене, између осталог, доводе до постепеног нестанка или трансформације традиционалних игровних облика. Игровни облици, који су кореспондирали са социо-економским и културним одликама традиционалног села, осавремењавају се у новонасталој социо-економској, културној и политичкој ситуацији и уступају своје место онима чији *игровни системи* одговарају потребама „модерног“ села.

Кључне речи: Товаришево, Бачка, Војводина, традиционалне дечије игре, дечије игре, дечије игровне активности, такмичарске дечије игре, такмичарске игре, игровни систем, трансформација, модификација, редукција.

Традиционалне дечије игре представљају значајан сегмент традиционалне културе, односно облик фолклорног стваралаштва које је намењено најмлађим нараштајима. Готово сви облици дечијег фолклора, укључујући и традиционалне дечије игре, спадају у ред најмање прикупљаних и проучаваних елемената традиционалне културе. Упркос чињеници да оне представљају веома значајно едукативно-дидактичко средство у процесу социјализације деце у традиционалној друштвеној заједници, посматрајући постојеће научне расправе о њима, стиче се утисак да ове нису у довољној мери пружиле одговор на многа важна питања везана за традиционалне дечије игровне активности. То се посебно односи на проблематику одређења, систематизације и трансформације традиционалних дечијих игара, из

---

* Рад је настао као резултат истраживања у оквиру пројекта број 1868: *Савремена сеоска и градска култура — њихови трансформације*, финансираног од стране Министарства науке и заштите животне средине Републике Србије.

чега произилази јасан закључак да се будућа истраживања морају усмерити управо у том правцу.

Упознавањем традиционалних игровних активности могуће је открити и објаснити циљеве и методе васпитног процеса. У исто време, резултати њихове анализе упућују на спознају преобладајућих образаца, и уопште узевши, воде самој суштини традиционалне културе и патријархалног сеоског друштва. С обзиром на чињеницу да су оне детерминисане општим социо-економским и културним одликама средине из које су потекле, основни предуслов ваљане анализе чини њихово посматрање у контексту традиционалне културе и дечијег фолклора друштвене заједнице у којој су настале и у којој се изводе.

Традиционалне дечије игре, као саставни део дечијег фолклора, поседују све одлике карактеристичне за народну уметност. Развијане су у усменој форми и преношене с колена на колена. Њихове уводне и завршне формуле, као и нарочите синтаксичке и семантичке структуре, те форме извођења, дескрипције и садржаји нису записивани, већ су усмено преношени од стране старијих ка млађим генерацијама.

Будући да њихов садржај није записиван, баш као што је то био случај и са свим осталим формама усменог народног стваралаштва, биле су подложне сталним променама, вршеним од стране самих извођача. Егзистенцију традиционалних дечијих игара и активности њихових актера и посматрача карактеришу истовремено две опречне тенденције. Прва се огледа у настојању да се оне заштите, очувају и ревитализују,¹ а другу чини непрекидно настојање да се њихови *игровни системи*² прилагоде измењеним условима живота и новим друштвеним потребама. Дакле, у овом типу фолклорних творевина деца нису само рецепијенти културног наслеђа. Учествојући у играма, она истовремено обављају улогу преносилаца и извођача културних садржаја, преузимајући на себе улогу активних стваралаца тих садржаја.

У креирању традиционалних дечијих игара учествовале су бројне генерације деце, прилагођавајући их сопственим потребама. Бројне варијације игара, настале на овај начин, такође су временом трпеле одређене промене. Ове промене настајале су захваљујући импровизаторској и стваралачкој слободи самих играча, која је у неким случајевима била плод свесне, а у неким несвесне намере истих, док су у извесној мери оне представљале последицу импорта културних елемената.³ Њихови аутори нису остали познати, тако да се могу сматрати резултатом колективног креативног рада.

¹ Видети: Ivic, Ivan, *The Fundamental of the project*, in: Traditional games and Children of today, ОМЕР, Belgrade 1986, 6–8.

² На основу анализе прикупљене емпиријске грађе о традиционалним дечијим играма, прикупљене у Товаришеву, али и у Кушићима, селу у околини Ивањице, дошао сам до закључка да термином *игровни систем*, који се до сада није појављивао у домаћој, а, колико је мени познато, ни у светској антрополошкој/етнолошкој литератури, означим читаву групу појмова који чине игру. Овај скуп се састоји од: улога које обављају њени актери, правила, вербалног и невербалног начина комуницирања, реквизита/помагала, играчака. Ови појмови се могу посматрати одвојено, али њихов међусобни однос открива њихову праву природу. Упркос чињеници да овај термин, посматран са становишта лингвистике, може бити окарактерисан као неологизам, сматрам да би његово „остављање“ по страни знатно отежало и обезвредило напоре истраживача да разуме суштину дечијих игара. Види опширније: Крел, Александар, *Традиционалне дечије игре Срба у Товаришеву у 20. веку*, магистарска теза, рукопис, Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду, 2003, 166–184.

³ Bašić, Elly, *Međusobni utjecaji podunavskih zemalja na dečije igre, posebno na dečije brojalice*, Zbornik radova XXXII kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije, I, Sombor 1985, 577.

Време настанка „изворних“ модела највећег броја традиционалних игара немогуће је прецизно утврдити. Упркос промени неких елемената њихове форме, на основу којих су проистекле бројне варијације истих, сама структура традиционалних дечијих игара није била подложна значајнијим и обимнијим променама. Традиционалне дечије игре одвијале су се по схеми устаљених правила, уз карактеристичну постојаност и циклично понављање, две препознатљиве особине које су везане за сваки сегмент традиционалне културе.⁴

С обзиром на то да је село, све до половине 20. века, функционисало као мала и затворена социо-културна заједница, релативно успешно заштићена од дејства спољних и унутрашњих фактора који доводе до промене начина живота у њему, оно чини погодну средину за проучавање свих сегмената традиционалне културе. Ово се посебно односи на период који је претходио глобалним социо-економским трансформацијама. Истовремено, оно представља подесан амбијент за проматрање и утврђивање промене животног стила изазване упливом бројних социо-економских и културних иновација. Дакле, у њему се отвара низ могућности за праћење корелације између промене животног стила и трансформације традиционалне културе и њених појединачних елемената. У том смислу, Товаришево, које дели судбину читаве југословенске државне заједнице у деценијама које су уследиле након Другог светског рата, представља погодну средину за посматрање корелације промене животног стила у сеоској средини и трансформације традиционалне културе, односно њених појединачних сегмената. У конкретном случају реч је о трансформацији традиционалних дечијих игара.

Товаришево се налази у централном делу јужне Бачке, на локалном путном правцу Бачка Паланка — Озаци, који представља део важне регионалне саобраћајнице Нови Сад — Сомбор. Оно припада територији општине Бачка Паланка. Смештено је око 15 km северозападно од Бачке Паланке и око 6 km југоисточно од Бача. У његовој непосредној близини налази се значајни туристичко-рекреативни центар Карађорђево, а лева обала Дунава удаљена је од његовог атара десетак километара.

Узроци формирања првих сеоских насеља на површини његовог данашњег сеоског атара стоје у вези са непосредном близином средњовековног утврђења у Бачу. Међутим, ова више пута уништавана и обнављана насеља готово да се не могу довести у директну везу са данашњим селом. Прво насеље које се са сигурношћу може сматрати претечом данашњег Товаришева, у писаним документима први пут се помиње око 1650. године као Стоварили.⁵ Од тога тренутка могуће је прецизно праћење друштвене структуре, економског и културног живота села.

Традиционална култура Срба у Војводини, посматрано у односу на традиционалну културу Срба насељених на осталим јужнословенским просторима, поседује низ специфичности. Оне су резултат перманентног излагања културног модела, донетог са Балканског полуострва на подручје Панонске низије, дејству одређених социо-економских, културних и политичких фактора. Њихово снажно дејство довело је до промене многих спољних обележја традиционалне културе на подручју данашње Војводине. Такав је случај и са сеоском културом Срба у Товаришеву, изложеном снажном дејству различитих друштвених, економских, културних и политичких утицаја, попут државне администрације, импорта културних

⁴ Bašić, E., *Međusobni utjecaji...*, 619.

⁵ Радојчин, Милош, *Товаришево из прошлости села и савановиштва*, Матица српска, Нови Сад 1991, 7–12.

елемената из развијених урбаних средина, развоју мануфактурног и индустријског начина привређивања, те континуираном утицају културе бројних етничких заједница које су присутне на тлу данашње Војводине. Образовању специфичног културног идентитета Срба у Војводини, па самим тим и у Товаришеву, додатно је допринела изградња развијене мреже друмског и железничког саобраћаја, те дејство аустријског/мађарског васпитног система, као и убрзана изградња објеката за увећане индустријске потребе.

Но, без обзира на све наведене факторе којима је била изложена, традиционална култура Срба у Војводини очувала је највећи део унутрашњих детерминанти сељачког начина друштвеног живота. Оне се огледају у скуповима наслеђених и усвојених културних образаца колективног мишљења и веровања сељака, попут начина извођења сељачких радова, основних принципа/облика привређивања, културе становања, комуницирања у сродничким скупинама и организованом, локалном сеоском колективу. Међутим, њене спољне детерминанте биле су посебно изложене продору иновација у два наврата: најпре, након 1848. године, када долази до продора капиталистичких робно-новчаних односа, а потом после 1945. године, када је село изложено таласу социо-економских реформи, изазваних победом социјалистичке револуције.

Тај период, у којем је дошло до радикалне измене етно-демографске слике села, отпочео је исељавањем немачког становништва, након чега је уследила колонизација становништва из Босне и Војводине.⁶ Посматране промене, у контексту географских, демографских, социо-економских и културних карактеристика Товаришева, поклапају се са пресеком друштвених турбуленција у југословенском друштву након Другог светског рата.

Полазећи од најважнијих критеријума за класификацију традиционалних дечијих игара, на основу којих се оне разврставају према свом садржају који је одређен врстом постављених задатака пред играче и начином њиховог испуњавања, што у најзначајнијој мери детерминише ток игровне активности, регистроване, традиционалне дечије игре Срба у Товаришеву могу се поделити на три основне категорије и неколико поткатегија. Све регистроване, колективне, традиционалне дечије игре у Товаришеву разврставају се на:

1. *Такмичарске (мушке)* традиционалне дечије игре, које представљају игровне активности колективног карактера и у којима се уз поштовање правила којима се уређују односи међу њеним актерима, њен ток и најважније секвенце, међусобно надмећу деца у остваривању задатака различите природе, са крајњим циљем побеђивања осталих противника, при чему критеријуми за остваривање победе и остваривања крајњег циља игре могу бити различити.

2. *Такмичарско-драмске (мешовиће)* традиционалне дечије игре јесу облици дечије игровне активности, у којима се у исто време испољавају такмичарски, вербални и драмски игровни садржаји, а кроз које деца путем представљања и симулирања веома често на симболичан начин изражавају замишљене ситуације, имитирајући свет који их окружује. Дакле, оне се могу окарактерисати као синтеза

⁶ Период између 1945–1948. године карактеристичан је по масовном протеривању немачког живља из њихових кућа и депортацији са простора Војводине у Немачку. Њихове куће и имања су национализовани и подељени породицама из ратом опустошених крајева Југославије. У том периоду је у Товаришеву колонизовано 132 домаћинства, у која су досељене породице из околине Ливна, као и 14 породица унутрашњих колониста, које су у село придружиле из различитих делова Војводине. Ђурић, Владимир, *Географски распоред новоколонизованог становништва у Војводини*, Гласник Етнографског института САН П–III (1954–1957), Научно дело, Београд 1957.

такмичења и представљања замишљених ситуација. Мотиви ових игара се узимају из свакодневног живота и непосредне средине у којој обитавају. У њима истовремено и заједнички учествују деца оба пола. Према садржају и циљу, могу се поделити у две групе:

2.1. *Покрећне (покретно-говорне)* игре, које за циљ имају надмудривање противника, испољавање отпорности и издржљивости према спољном надражају, у овом случају остваривању стилизованог заузимања противничког места у простору, чиме се остварује један од основних задатака ове игре, формулисан у инверзији играча у игровном простору. Ова поткатегорија игара је веома специфична из два разлога. Пре свега, у њој учествују такмичари оба пола, што није случај у осталим поткатегоријама такмичарских игара. Њена друга специфичност у односу на остале поткатегорије такмичарских игара огледа се у чињеници да у свом садржају, мотивима и начину извођења синтетизује агонални дух игара и игру улога и наглашеним говорним, односно вербалним елементима у игри.

2.2. *Вербалне (говорне, језичке)* игре се базирају на међусобној усаглашености покрета тела и изговарању речи које могу, али не морају бити у стиху. Ове игре приликом извођења изискују од деце посебну вештину у изговарању оних гласова, речи и синтагми које су саме по себи тешке за изговор. За већину говорних игара нису потребна никаква помоћна средства.

3. *Имитативно-драмске (мешовите)* традиционалне дечије игре рефлектују „стварност“ виђену из дечијег угла. За разлику од такмичарских игара чији је унутрашњи свет чврсто утемељен на прецизним и фиксним правилима, имитативно-драмске игре почивају на машти и креативним способностима њених учесника. Међу њима је могуће разликовати три подврсте, тако да се оне могу разврстати на:

- 3.1. *имитације свакодневице,*
- 3.2. *имитације обредне праксе,*
- 3.3. *имитације митских бића и предања.⁷*

Овом приликом су у разматрање узете искључиво трансформације такмичарских традиционалних дечијих игара. Ради се о колективном⁸ типу традиционалних игровних активности, у којима су учествовали играчи/такмичари истог пола, искључиво дечаци, што није случај са преосталим типовима игара, у којима учествују деца оба пола. У неким играма наглашена је полна припадност актера, док је у другима евидентна употреба или одсуство реквизита, тј. посебних помагала. Међу њима су регистроване две игре карактеристичне по томе што су се уз обавезну употребу посебних реквизита, такзваних *ђога* и *широколица*, изводиле искључиво зими, када је дебела ледена кора прекривала површину бројних бара и канала унутар сеоског атара. Реч је о играма *ђогања* и *тркама широколица*. Осим тога, скоро све игре овог типа у себи, осим агоналног принципа по коме су карактеристичне, садрже и препознатљиве елементе вербалног и сензомоторичког вежбања, а неретко се у њима могу препознати и имитативно-драмски елементи.

⁷ Овде морам да нагласим да се многе од регистрованих игара међусобно преплићу на различитим плановима. Међусобна сличност и преплитање игара наглашени су у погледу карактера самих игара, ефекта који настоје да изазову код такмичара, реквизита који се у њима користе и структури њихових правила. Види: Крел, Александар, *Традиционалне дечије игре Срба...*, 62–65.

⁸ Традиционалне дечије игре се, према броју учесника, могу поделити на: *индивидуалне*, у којима учествује само једно дете, и *колективне*, у којима учествује већи број деце. *Колективне игре* су бројније и знатно популарније, а њихов садржај је сложенији, па су самим тим изазовније, како за њихове учеснике, тако и за научну анализу.

Садржаји и структуре ових игровних облика у себи поседују дубоко усађена манифестна и латентна значења, која деца некада свесно, а често несвесно усвајају. За разлику од манифестних, који се могу лако идентификовати, латентни циљеви могу се открити једино преко анализе симболичког иконичког система игара. Најпрепознатљивији манифестни циљ социјализације у такмичарским традиционалним играма Срба у Товаришеву, баш као што је то случај и у другим сеоским срединама, јесте социјална интеграција деце, кроз коју се истовремено обавља и њихова социјална и полна стратификација. Социјална стратификација деце одвија се упоредо са њиховом социјалном интеграцијом, посредством прихватања већ формираних социјалних улога у играма. Оне могу поседовати форму копија стварних, или симболичких представа реалних улога у друштву. Актери игре, играјући улогу цара, просјака, ратника, земљопоседника, надничара, пастира, ратара сусрећу реалне елементе модела друштвене структуре и друштвеног живота, карактеристичних за њихово окружење, и на тај начин их, у игри, усвајају.

Најмлађи чланови друштвене заједнице развијају социјалну диференцијацију прихватањем хијерархије социјалних улога, при чему се истовремено обавља и процес персонализације, односно развоја сопствене личности. Деца игром упознају и усвајају садржаје који се односе на формирање њиховог полног идентитета. На тај начин игровна активност постаје полигон за припрему каснијег обављања специфичних облика делатности и социјалних функција карактеристичних за припаднике мушког и женског пола у одређеној друштвеној заједници.

Строга подела послова у традиционалном друштву, на оне које извршавају мушкарци, тзв. „мушке“, и оне које обављају жене, тзв. „женске“, јесте резултат природне разлике између полова и социо-економских образаца, на њој базираних.⁹

Мушкарац у традиционалној сеоској породици у исто време обавља више улога, јер је њен старешина и домаћин, сточар, ратар, заштитник-ратник и представник породице у социјалном окружењу. Жена такође обавља више различитих улога унутар породице. Она је њен стуб, јер обавља улогу и врши задатке и дужности мајке и домаћице. Следствено томе, док се мушко дете припрема да буде представник породице у спољној средини, женско дете се за то време припрема да постане основна снага на којој почивају дом и породица.

Успостављање природне поделе рада међу половима јесте један од основних циљева ка којима се дете креће кроз процес социјализације у патријархалном друштву. Круна тог процеса огледа се у стицању радних вештина и навика. Након завршене инфантилне фазе детињства, родитељи своју децу постепено и у складу са њиховим узрастом уче све сложенијим, одговорнијим и физички тежим пословима.

У складу са друштвеним улогама које је требало да обављају, код дечака су биле заступљеније оне игре у којима је до изражаја долазила моторичка спретност. У сеоској средини, међу дечацима су највећу популарност уживале такмичарске игровне активности. У њима учествују искључиво мушкарци, тако да оне предста-

⁹ Природна подела рада међу половима у датој социо-културној средини јесте израз полног понашања које произилази из социјалних улога, утемељених на општеприхваћеним социјалним нормама понашања мушкараца и жена у њима, и представља најстарији облик поделе рада својствен људском друштву. Он почива на диференцијацији полних улога заснованој на социјално-психолошким стереотипима маскулинности и феминилности, који су присутни како у свакодневном животу, тако и у њеним религиозним и митолошким системима. Социјално-структурални фактори у овом случају тесно се преплићу с културно-симболичким, а наведене разлике се фиксирају и осветљавају на симболичком плану културе. Kon, Semjonovič, Igor, *Dete i kultura*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 1991, 220.

вљају један од најочљивијих примера полне стратификације. У играма овог типа у Товаришеву учествују читаве игровне групе вршњака, које се међусобно такмиче. Извршавањем задатака, који су пред њих постављени, они овладавају различитим вештинама. Дobar део тих вештина неопходан је за обављање послова и задатака који се у свакодневном животу постављају пред сваког мушкарца у сеоској заједници овог типа. На примеру такмичарских игара са употребом реквизита (попут *ћушканања*, *чилегања*, *йинцика*, *обарања цара*, *обарања чунова*, *набацивања карика на сџубић* и *набацивања йојикова*, *гађања йраћком у меју*, *клијке* и *йојезања коноја*) уочљиво је како су дечаци, међусобно одмеравајући снагу, брзину, издржљивост, вештину и домишљатост, овладавали употребом следећих реквизита: штап, штупа, потковица, канап, праћка и нож (*брица*). У свакодневном контакту, кроз игру и забаву научили су како да правилно држе ове алатке и да њима рукују. С друге стране, у играма без употребе реквизита (као што су *йрчање*, *скакање*, *йруле кобиле* и *йоје-роје*) стицали су и развијали сензо-моторичке способности.

Према томе, учешћем у игровним структурама и садржајима традиционалних такмичарских игара, посредством симболичког иконичког система, дечаци су усмеравани на усвајање најважнијих маскуларних стереотипа у традицијом усмереном друштву, чиме је у значајној мери било олакшано њихово усмеравање на предстојеће обављање улога ратара, сточара и ратника-заштитника у реалном животу.

За то време девојчице учествују у играма представљања и играма улога. У оквиру њихових игровних садржаја и структура, посредством експресивних одлика, развијале су особине из спектра општеприхваћених социјалних улога и образаца понашања који су карактеристични за жене у традиционалним сеоским срединама.

Дакле, пример забележених традиционалних дечијих игара у Товаришеву веома јасно приказује рефлектовање схватања полних разлика, засновано на полној диференцијацији, карактеристично за сеоску друштвену заједницу. Израженост полне диференцијације у традиционалним дечијим играма представља потврду међусобне повезаности феноменолошког и идеацијског реда културе. Саобразна са доминантним друштвено-природним моделима заједнице, полна диференција се рефлектује и у симболичким димензијама културе. Као један од најбитнијих саставних елемената детињства, игра је представљала помоћно средство којим су се деца учила самосталности и стицању радних вештина, тако што су уз употребу играчака, направљених од природних материјала, често опонашала рад одраслих.¹⁰

¹⁰ Играјући се играчкама-моделима, које су неретко представљале веома верне копије правих прибора и пољопривредних алатки потребних за рад, деца су се припремала за употребу њихових оригинала. Игровне форме, као и реквизити за игру, чине јасан показатељ и социо-културних и социо-економских одлика друштва. Типичан пример представљају игре девојчица са луткама, најчешће израђеним од кукурузовине, дрвета, вуне, кудеље, конопца и различитих врста тканина, у којима оне имитирају односе међу члановима породице. У ту групу спадају и оне игре у којима девојчице „справљају“ разна јела од блата, кукурузовине и остатака брашна. У њима, имитацијом припреме оброка у свакодневном животу усвајају неке од општеприхваћених полних улога везаних за жене.

У сеоским подручјима насељеним православним словенским становништвом, у којима је сточарство представљало доминантни облик привређивања, традиционалне дечије игре су у највећој могућој мери биле прилагођене таквом типу привреде. По распрострањености и развијености доминирају управо оне игре које су могле истовремено бити извођене за време чувања стоке. Њихов садржај и игровна структура усмеравају мале играче на усвајање, развој и поштовање друштвено пожељних особина. Реквизити/помоћни предмети, коришћени у такмичарским играма у Товаришеву, израђивани су од природних материјала, што недвосмислено указује на коришћење материјала из непосредног окружења, а што је у тесној вези са начином привређивања.

У заједничке активности са групом својих вршњака дете се укључује око навршене пете или шесте године живота. Оно унутар ње развија сопствени социјални идентитет на тај начин што гради читав низ различитих односа са њеним осталим члановима и што се прилагођава друштвеним нормама које владају у њој. Овако изграђен социјални идентитет детета чини полазну основу за успостављање каснијих социјалних односа унутар сеоске заједнице. Осим тога, у играма овога типа до посебног изражаја долази групна диференцијација. Она се углавном одвија паралелно са сегрегацијом деце у посебну друштвену групу. Група вршњака, која се заједно игра или заједнички обавља радне дужности примерене свом узрасту, заузима врло важно место у животу сеоског детета. У традицијској култури деца приближног узраста, интензивним дружењем образују групу вршњака, која има значајну улогу у социјализацији деце током периода позног детињства. За разлику од група вршњака у савременом друштву, које заузимају антагонистички став у односу на ауторитет родитеља и друштво старијих чланова друштвене заједнице, овог антагонизма нема у традицијској култури. Осим тога, у друштву овога типа сва деца у кругу својих вршњака имају исти положај. Крећући се у кругу својих вршњака, она развијају међусобне односе који представљају базу за потоње социјалне односе у њиховој животној средини. На тај начин се успоставља компензација врло неповољног друштвеног положаја детета у друштву.¹¹

У такмичарским играма заједнички учествује велики број деце, што представља израз колективизма, једне од најважнијих вредносних оријентација оваквог типа културе. Колективне игре деце поседују читаву једну скалу социјалних осећања симпатије, наклоности, обзирности, солидарности, пожртвованости, дисциплине, самосавлађивања и потчињавања интересима колектива. У њима sazревају социјална осећања деце, која у одређеном тренутку кулминирају појавом група.

Горе наведене одлике мушких такмичарских игара сведоче о њиховој несумњивој едукативно-дидактичкој вредности. Захваљујући њима, оне прелазе границе традиционалног друштва и сеоске средине, проналазећи пут до предшколских установа „модерног“ друштва, у коме се појављују у улози васпитног средства помоћу кога деца, у организованим условима, усвајају најосновније принципе друштвеног понашања.

Према томе, такмичарске игре представљају важан агенс социјализације помоћу којег јединке, некада на видљив, а некада на симболичан начин, посредством иконичког семиотичког система, усвајају друштвено пожељне социјалне ставове и норме којима је одређено понашање одраслог мушкарца у патријархалном друштву.

Емпиријска грађа, презентована у литератури, потврђује да су готово идентичне игре забележене на широком географском простору, који знатно премашује сеоски атар Товаришева. Оне су, у различитим варијететима, присутне на читавој територији данашње Војводине и Балканског полуострва. Дакле, у питању је веома стари тип игара, присутан у различитим етничким заједницама, чија се распрострањеност доводи у везу са сточарско-аграрним типом привређивања. Захваљујући својим *игровним системима*, у потпуности прилагођеним сточарско-аграрном типу привређивања, такмичарске игре у Товаришеву успеле су да одрже веома висок степен аутентичности, све до друге половине 20. века. То није био случај са такмичарско-драмским и имитативно-драмским играма, у којима су се уочљивије и осетније рефлектовале промене животних услова, изазване друштвеним

¹¹ Требјешанин, Жарко, *Представа о детињу у српској традиционалној култури*, Српска књижевна задруга, Београд 1991, 331–332.

процесима. Међутим, управо је недостатак флексибилности *игровних система* такмичарских игара узроковао њихов постепени нестанак у периоду од неколико наредних деценија, јер се никако нису могле прилагодити измењеним спољним одликама сељачког друштва и континуираном деловању демануелизације и интелектуализације рада.

Процес глобалне друштвене трансформације одразио се на све елементе друштвене структуре нове југословенске државе након 1945. године. Поменути година је од историјске важности, јер означава почетак новог, педесет година дугог периода у коме је дошло до крупних промена на економском, социо-културном и политичком плану на читавој територији Југославије. У временском периоду који следи, под утицајем ширих цивилизацијских процеса попут индустријализације, урбанизације, деаграризације, депопулације и модернизације, као и ужих друштвених промена (пре свега наметања социјалистичке идеологије), село је захватила плина импортованих друштвених, економских и културних иновација, које постају видљиве на сваком кораку.

Процес трансформације традиционалне културе, карактеристичан по трансмисији социо-економских, културних и техничко-технолошких артефаката глобалног друштва, те њиховој дифузији од урбаних центара ка сеоским срединама, није имао подједнак интензитет развоја у свим срединама. Он је у великој мери зависио од специфичних регионалних и локалних услова. У појединим срединама овај процес ширио се више стихијски него систематски. У економској сфери се брже, дубље и трајније одвијао, док се у култури одвијао спорије и површније, најлажећи на већи отпор традиције.

Управо ови помови довели су до комбиновања и спајања читавих комплекса старих и нових културних елемената, творећи специфичне мешавине које се могу схватити као прелазна стања, али и као релативно трајни облици. Стога се културне промене, настале продором утицаја глобалног друштва у сеоску средину, могу схватити једино у контексту глобалне социо-економске транзиције.

Током неколико деценија дугог временског периода, обележеног сукцесивним продирањем иновација у сеоску средину, долази до постепеног нестанка традиционалног типа села и формирања „модерног“ типа села.¹² На тај начин село схваћено као социјални подсистем од релативно затворене, аутархичне, конзервативне локалне заједнице, у којој се по сваку цену чувају и преносе традиционалне вредности, постаје интегративни део глобалног друштвеног система и отворени реципијент његових друштвених вредности и техничко-технолошких достигнућа.

Овакво стање ствари значајно мења начин живота на селу. У условима изазваним изменом или нестанком културних и социо-економских образаца карактеристичних за традиционално село, значајних детерминанти садржаја и структуре дечијих игровних активности, долази и до великих промена у оквиру дечијих традиционалних игара. Оне се манифестују на различите начине. У неким случајевима оне у потпуности нестају из игровне праксе, док је на примеру других игара евидентно да су претрпеле веома видљиве трансформације или модификације.

У том смислу Товаришево представља класичан егземплар продора иновација у сеоски начин живота и индикатор новонасталих промена у њему. Делећи судбину читаве југословенске државне заједнице након завршетка окупације, ово

¹² О есенцијалним разликама између ова два модела сеоских заједница видети опширније у: Трипковић, М., *Град и село: од типичног до стереотипног*, Зборник Матице српске за друштвене науке, Нови Сад 1986, 56–57.

село испољава све карактеристичне елементе глобалне социо-економске транзиције. На примеру трансформација и модификација традиционалних такмичарских дечијих игара у њему евидентан је пресек друштвених турбуленција, карактеристичних за послератне деценије.

У табелама 1–3 изложени су подаци на основу којих је могуће утврдити обим трансформација, редукција или потпуног нестанка традиционалних такмичарских дечијих игара у овом селу. Круцијалну тачку њиховог посматрања представља 1945. година. Дакле, у овом случају су игровне активности дечака посматране кроз временски, односно дијахронијски пресек. На тај начин је синхронијски поглед на традиционалне игре, који пружа општу слику о њиховим социо-културним карактеристикама, употпуњен посматрањем игара у историјској димензији, што омогућава обављање ваљаних анализа и отвара пут формирању јасне слике о могућим правцима прилагођавања дечијих игара глобалним друштвеним променама.

Табела бр. 1. Такмичарске (мушке) традиционалне колективне дечије игре без ујошребе реквизија

До половине 20. века	Од половине 20. века
1. <i>џрчање</i>	у пракси је и данас
2. <i>скакање</i>	у трансформисаном облику, као саставни део предшколског и школског образовног система, у пракси је и данас
2.1. <i>скакање из места</i>	— II —
2.2. <i>скакање из џрка</i>	— II —
2.3. <i>скакање у џаковима</i>	изобичајена шездесетих година 20. века
3. <i>џруле кобиле</i>	у пракси је и данас
4. <i>јањине</i>	у пракси је и данас
5. <i>јоје-роје</i>	изобичајена крајем шездесетих година 20. века

Табела бр. 2. Такмичарске (мушке) традиционалне колективне дечије игре са ујошребом реквизија

1. <i>ђушкање</i>	изобичајена почетком шездесетих година 20. века
2. <i>чилегање</i>	изобичајена шездесетих година 20. века
3. <i>џинџике</i>	изобичајена седамдесетих година 20. века
3.1. <i>на круг</i>	изобичајена крајем шездесетих година 20. века
3.2. <i>на рују</i>	изобичајена шездесетих година 20. века
3.2. <i>на шии</i>	изобичајена седамдесетих година 20. века; најдуже се у игровној пракси задржао овај игровни облик
4. <i>обарање џара</i>	изобичајена шездесетих година 20. века

5. обарање чунова	изобичајена шездесетих година 20. века
6. набацивање карика на сџубић	изобичајена шездесетих година 20. века
7. набацивање њошкова (њошковица)	изобичајена шездесетих година 20. века
8. ношкање	изобичајена шездесетих година 20. века
9. земље	трансформисана је на тај начин што се изводи искључиво на асфалтираним или бетонираним површинама; као таква је у пракси и данас
10. дери-гаће	изобичајена шездесетих година 20. века
11. њошезање конойа	изобичајена шездесетих година 20. века
12. клијка	изобичајена шездесетих година 20. века
13. бацање камена с рамена	изобичајена шездесетих година 20. века
13.1. из месџа	изобичајена шездесетих година 20. века
13.2. из корака	изобичајена шездесетих година 20. века
13.3. из залеџа	изобичајена шездесетих година 20. века
14. хрвање (рвање)	у пракси је и данас у трансформисаном облику
14.1. у каша	изобичајена шездесетих година 20. века
14.2. хваџање њреко среде	у пракси је и данас у трансформисаном облику
14.3. хваџање њреко мишице	изобичајена шездесетих година 20. века
15. гађање њраћком умешу	у пракси је и данас
16. гурање обруча	изобичајена је шездесетих година 20. века
17. дугмића	изобичајена је шездесетих година 20. века; у потпуности је замењена кликерањем
18. рољања (кликерања)	рољање је изобичајено, а његову улогу у потпуности преузима кликерање које је и данас у пракси
19. на црџу (на мачка, ближе зиду)	изобичајена седамдесетих година 20. века
20. ходање на шџулама	изобичајена средином шездесетих година

Табела бр. 3. Такмичарске (мушке) њтрадиционалне колекџивне дечије игре са уџоџребом реквиџиџа, које се изводе искључиво зими

1. њогање	изобичајена шездесетих година 20. века
2. џрке џроколица	изобичајена шездесетих година 20. века

Према статистичкој обради података изнетих у табелама, а који говоре о временском периоду нестанка или трансформације/модификације игара, оне се јасно издвајају у три групе:

а) игре које су изобичајене из дечије игровне праксе шездесетих година 20. века, укупно 18 игара или 62,9% од целокупног броја;

б) игре које су изобичајене из дечије игровне праксе седамдесетих година 20. века, укупно 2 игре или 7,4%;

в) игре које су модификоване и трансформисане, и као такве данас егзистирају у дечијој игровној пракси, укупно 7 игара или 25,9% од целокупног броја.

Дакле, на основу приказаних табела уочљиво је да је у другој половини 20. века, посебно у периоду од педесетих до седамдесетих година, дошло до корените измене на плану дечије игровне праксе, проузроковане описаним променама у широј друштвеној заједници. Поменуте измене одвијале су се кроз две форме. Једна од њих се огледа у виду нестанка највећег броја такмичарских игара, док се друга испољава кроз знатне трансформације и модификације игара које су остале у игровној пракси.

Међутим, у циљу добијања потпуне слике о временском пресеку нестанка или трансформације/модификације игровних облика потребно је узети у обзир да су различити чиниоци довели до њихове промене. Пре свега, издвајају се промене настале услед примарних трансформација целокупног друштва, док су друге биле секундарног карактера и односе се на мењање појединачних друштвених институција.

Опште друштвене промене могуће је разврстати у следеће категорије са одговарајућим подгрупама:

1. примарне трансформације дечије игре у Товаришеву, изазване општим друштвеним и технолошким променама у друштвено-економском и културном систему чине:

1.1. промене у друштвено-политичкој средини;

1.2. промене у начину привређивања;

2. секундарне трансформације дечије игре у Товаришеву чине:

2.1. промене породичне структуре,

2.2. формалне трансформације структуре игара,

2.3. редукција дечијих такмичарских игара,

2.4. модификација и осавремењавање такмичарских игара.

Свака од наведених категорија и поткатегорија, с обзиром на последице које изазива, заслужује посебну пажњу.

Промене у друштвено-политичкој средини стоје у тесној вези са традиционалном културом Срба у Војводини, која поседује низ специфичности. Оне су настале као последица перманентног излагања патријархалне културе Срба, пренете са Балкана на подручје Панонске низије, дејству одређених политичких фактора који су доводили до промене неких њених спољних обележја. То исто важи и за културне одлике Срба у Товаришеву, које су такође биле изложене снажном дејству следећих друштвено-политичких утицаја:

1. државне администрације (најпре аустријске, а након 1867. аустро-угарске); највећим делом испољаван посредством аустро-угарског школско-васпитног система, законодавног система и чиновничког апарата;

2. импорту културних елемената из развијених урбаних средина, чему је посебно допринела добро изграђена мрежа друмског и железничког саобраћаја;

3. развоју мануфактурног и индустријског начина привређивања;

4. континуираном утицају панонске и култура других етничких заједница, присутних на том простору.

Упркос снажним утицајима и дифузији страних културних елемената којима је вековима била изложена, традиционална култура Срба у Војводини сачувала је највећим делом своје специфичности. Оне се огледају у скупу наслеђених и усвојених културних образаца колективног мишљења и веровања сељака, попут начина извођења сељачких радова, основних принципа и облика привређивања, културе становања, комуницирања у сродничким скупинама и организованом локалном сеоском колективу.

Међутим, без обзира на чињеницу да наведене иновације нису довеле до драматичних промена у српској заједници у Товаришеву, оне су учиниле ово село отвореним и припремљеним за драстичне промене, које су наступиле по окончању Другог светског рата. У деценијама које следе долази до крупних промена начина живота и трансформације традиционалне културе, и то у толикој мери да су неки њени сегменти временом скоро у потпуности ишчезли, уступајући место иновацијама, које отварају пут процесу опште глобализације и индустријализације.

Један од најзначајнијих агенаса глобалне социо-економске трансформације, након успостављања нове југословенске државне заједнице, био је васпитно-школски систем. Он у појединим случајевима почиње врло рано деловати на децу, још у периоду пре но што она пођу у школу. Наиме, због повећања обима рада на селу и недостатка времена родитеља, неке породице се одлучују да децу повере на чување предшколским установама. Међутим, овога пута је уведена, што није био раније случај, обавеза похађања јединственог образовно-едукативног система, која је важила за сву децу са југословенске територије, без обзира на њихову етничку припадност, уз допуштење припадницима етничких мањина да наставу у основним и средњим школама похађају на својим матерњим језицима. Посебна снага социјалистичког начина образовања лежи у обавези похађања јединствених програмских оквира, која се односи на сву децу. Школске учионице и наставни планови, с једне стране, и школска дворишта, с друге стране, јесу место сусрета деце шаролике етничке и конфесионалне припадности, што за последицу има процес акултурације на плану игровне активности. Школа на тај начин представља значајно место које је условило смер трансформације дечијих игара, од традиционалних ка глобалним формама дечијих игровних активности.

Глобална друштвена трансформација најпре се одразила у сфери спољних одлика, да би временом оставила видне трагове и на унутрашњим одликама сељачког друштва, што се очитује и у промени игара. Примера ради, једна од најзначајнијих карактеристика дечијих игара — пренос општеприхваћених и друштвено пожељних особина, ставова и модела понашања, трпи значајне трансформације под дејством корених промена животних услова у сеоским срединама. Процес нестанка „традиционалног“ и све израженије успостављање „модерног“ села захтева да се добро познате особине и модели понашања, који су више стотина година одређивали живот људских јединки у традиционалном друштву, подреде потребама новог друштва. У новонастале игре преносе се вредности које захтевају животни услови у „модерном“ селу. Оно од својих чланова захтева успостављање и јачање индивидуалних вредности и развој особина попут предузимљивости, спремности за преузимање ризика, склоности за прихватање новина, поверења у науку, технику и технологију. Стога ове особине, симболички представљене, постају све присутније у трансформисаним и модификованим облицима традиционалних или сасвим нових игровних облика.

Новоуспостављени социјалистички васпитни систем инкорпорирао је у себе поједине елементе физичких активности, преузете из традиционалног система едукације. То се, пре свега, односи на већи број такмичарских игара у којима се истичу значај физичке активности и агоналне особине, што представља место сусрета „модерних“ и „традиционалних“ вредности.

Ове друштвено пожељне особине преносе се на часовима физичког васпитања путем игара попут фудбала, кошарке, рукомета, одбојке и атлетике. Популаризација поменутих игара, вршена посредством школа и домова култура, условила је промену на дечијој „лествици популарности“ игара. До ње долази, у првом реду, услед доступности реквизита и систематске изградње терена за њихово извођење, као и услед једноставности правила и веома интересантних садржаја.

Промене у начину привређивања такође су веома снажно утицале на промене и модернизацију дечијих игара. Период након 1848. године, обележен продором социо-економских односа који се базирају на принципима капитализма и достигнућима индустријске револуције, одиграо је веома важну улогу у модернизацији аграрне производње.

У том периоду долази до процвата занатске делатности у сеоским срединама, што такође доприноси осавремењавању начина производње и подизању општег нивоа техничке културе војвођанског сељака. Тада отпочиње увођење механизације и хемизације пољопривредне производње. У градским, али и у већим сеоским срединама отварају се специјализоване трговине за набавку, у то време, најмодернијих механичких и хемијских средстава намењених аграрној производњи, чија примена води осетном убрзавању производног процеса. Осавремењавање производног процеса, у комбинацији са јачањем робно-новчаних односа, води снажном процвату сеоских газдинстава. Дакле, ово је, у неку руку, био „припремни период“ за догађаје који су обележили другу половину 20. века, када су глобалне социо-економске промене, базиране на увођењу агротехничких и агрохемијских иновација у свим гранама пољопривредне производње (ратарству, сточарству и воћарству), својим континуираним дејством, у периоду од неколико деценија, постепено доводиле до демануелизације и интелектуализације радног процеса.

Настале промене су се посебно испољиле у сточарству, јер је аграрна политика југословенске државе у то време посебну пажњу поклањала развоју ратарства на територији читаве Војводине. У складу са њом, сви приоритети развоја усмерени су ка ратарству, док се сточарство као привредна грана ставља у други план. Најзначајнији процес тога периода је доминација интензивног (стајског) начина узгајања стоке и систематско потискивање екстензивног (карактеристичног по изгону стоке на пашњаке). Његове последице су вишеструке. Пре свега, континуирано претварање пашњака у орнице и друге обрадиве површине води редукцији простора намењеног за испашу сточног фонда. Смањење изгона стоке на пашњаке води постепеном ишчезавању пастирско-чобанских обавеза, које су у сеоским срединама представљале особито занимање.

Ови процеси су се експлицитно рефлектовали на сферу дечије игре. Истовремено нестајање пашњака, на којима су деца изводила традиционалне такмичарске игровне облике, води њиховом губитку или трансформацији, што је још један доказ повезаности традиционалних дечијих игара са социо-економским и културним одликама друштвене заједнице у којој се изводе.

Сусрет иновације и традиције, изазван општим технолошким напретком, резултирао је рађањем прелазних облика, отелотворених у форми трансформисаних и мо-

дернизованих или сасвим нових игровних активности. Један од важних разлога за то је свакако увођење савремених уређаја у свакодневну употребу у домаћинствима.

Секундарне промене у друштву представљају збир претходно издвојених општих, друштвених промена. У том погледу, значајне су *промене у домену породичне структуре*, јер се налазе у корелацији са променом дечијих игара у Товаришеву.

Упоредо са спровођењем крупних промена на општем економском плану, породица се као сродничка и економска јединица постепено смањује. Задругу — специфичан облик сродничке организације, састављен од неколико десетина чланова различитих генерација, који је стотинама година представљао доминантни облик породичне организације у традиционалном селу, постепено замењује инокосна породица. У њој живе родитељи са својом децом, или евентуално са очевим или мајчиним родитељима, а број деце у просечној породичној заједници инокосног типа лимитиран је на двоје.

Упоредо са појавом већег броја фабрика у оближњим фабричким центрима (Бачу, Бачкој Паланци, па чак и Новом Саду), долази до масовније појаве дневних миграната, запослених у њима. Док су родитељи на послу бригу о потомству не воде вршњаци, као раније, већ то чине бабе, деде или предшколске установе (јаслице и обданишта), које у том случају преузимају значајну улогу у њиховој социјализацији.

Дакле, породица у „модерном“ селу, у коме је значајно измењен стил живота, више не егзистира као сродничка производна заједница. Жене се све чешће ангажују у фабрикама и на тај начин активније укључују у стицање породичног дохотка, напуштајући историјску улогу домаћице и сферу приватног, и улазећи у подручје јавног друштвеног живота, који је био искључиво мушка привилегија у традиционалном друштву.

На тај начин се поступно мења стереотипна представа о мушкарцу, породичном и задружном старешини, хранитељу и заштитнику породице, идеализованом лику оца. Она поступно престаје да буде средишњи мит на коме почива породица. Томе додатно доприноси и напуштање идеала о наслеђивању породичних покретних и непокретних добара по мушкој линији, започето још продором капиталистичких производних односа, што доводи до појаве богатих женских наследника.

У исто време долази до подизања општег нивоа техничке културе у селу, што се огледа у осавремењавању и олакшавању свакодневних породичних послова, захваљујући увођењу савремених кућних апарата у свакодневни живот, тако да и мушки чланови домаћинства, како старији, тако и млађи, све активније учествују у њиховом обављању.

Још једна изузетно важна промена у породичној структури односи се на смањење броја деце у њима. У Товаришеву је ова појава такође присутна. Просечан број деце у породици лимитиран је на двоје. Услед знатног смањења броја потомака, мења се и њихов положај унутар породице. Деца се више не налазе на периферији породичног живота, као у патријархалној породици, већ од првог дана заузимају у њему централно место. Самим тим долази до промене правца којим дете иде током процеса социјализације, што такође представља један од узрочника одумирања игара (попут *ћушкања* и *џинџика*) у којима је процес био некада рефлектован.

Формалне трансформације структуре игара чине промене проистекле из претходних трансформација, директно везане за њену структуру, вербални садржај и реквизите.

Међу њима се посебно истиче *редукција* дечијих такмичарских игара. С обзиром на узроке њеног настанка, редукција такмичарских дечијих игара у Товари-

шеву, изазвана глобалним променама у другој половини 20. века, поседује две димензије: просторну и временску.

Просторна редукција такмичарских игара изазвана је различитим чиниоцима. Пре свега, преласком са екстензивног облика сточарства на интензивни и претварањем великих површи за напасање стоке у обрадиве површине долази до степеног смањивања простора за извођење најзначајнијег броја такмичарских игара: *ћушки, њинцика, чилегања, обарања цара, набацивања карике на сџубић, набацивања њошковице, ношкања, дери-гаћа, клијки, бацања камена с рамена, гаћања у мейу* и сл. Њихово извођење изискивало је велики простор, те су се стога оне изводиле превасходно на пашњацима и ливадама. Осим тога, деоба породичних задруга и доминација инокосних породица доводи до ширења села, чиме се додатно смањује простор за игру. Овome треба додати и урбанизацију села, која се огледа у модернизацији саобраћајница, изградњи економских, културних и спортских објеката, као и у асфалтирању улица, што у значајној мери доприноси постепеном нестајању набројаних игара. Игра се са пашњака, ливада и прашњавих сокака, потиснута економским разлозима и развојем саобраћаја, сели у нове просторе.

Увођење обавезног похађања основног образовања, одредило је у великој мери временске димензије редукције дечијих игара у Товаришеву. Похађање школе и обавезе које из ње произилазе одузимају деци много времена, ограничавајући им ужитак у игри. Организовање времена посвећеног игри школске деце све више је детерминисано пропорцијом између годишњег периода резервисаног за похађање наставе и оног који је одређен за празнике и школске ферије. С обзиром на то да деца све више времена проводе у школама, њен утицај на игру све је снажнији. Опстају оне игре које су једноставне за извођење, чији се реквизити, садржаји, просторна организација и број учесника уклапају у амбијент школских дворишта. Осим тога, оне су често строго временски лимитиране и трају управо онолико колико трају паузе између школских часова, односно време предвиђено за одмор ђака. Управо због тога опстају оне дечије игре које се прилагођавају друштвеним захтевима, или долази до појаве нових, које су у стању да прате „дух времена“.

Модификација и осавремењавање такмичарских игара у Товаришеву представљају резултат прилагођавања променама животних услова, изазваног дејством глобалних социо-економских промена, манифестован у виду осавремењавања реквизита, садржаја, назива и термилолошких одредница. Овај процес је посебно уочљив на примеру такмичарских игара. Најкарактеристичније промене видљиве су у групи такмичарских игара које су се изводиле уз коришћење реквизита.

На модификацију и осавремењавање традиционалних такмичарских игара у Товаришеву нарочито су утицали њихово прилагођавање „духу времена“ и експанзија тржишне економије. Ово се посебно огледа на плану реквизита, коришћених у играма. Долази до многоструко увећане доступности индустријски израђених реквизита и играчака, стране и домаће израде, који након Другог светског рата постепено престају бити ретка привилегија деце економске елите и улазе у свакодневни живот сеоске деце. Индустријски израђене реквизите и играчке често прате и употреба за употребу, која садрже веома прецизна правила игара. Ово у знатној мери умањује дечију машту и потчињава игру захтевима индустријског друштва.

У конкретном случају, на примеру такмичарских игара у Товаришеву, првенствено оних које су се изводиле уз употребу реквизита, уочљиво је да традиционални реквизити и помагала (попут штапова, лопара, крпених лопти или оних од животињске длаке, колских точкова, дугмади, ђога, троколица) домаће израде (које израђује отац, деда или старији сродник детета, неретко и само дете), начињени

од природних и лако доступних материјала (дрвета, камена, канапа, крпа, кукуруза), постепено нестају и примат препуштају модерним реквизитима, израђеним у индустријским центрима (попут палица, пиона, рекета, металних, порцуланских или стаклених кликера, гумених или пластичних лопти, обруча, те штампаних таблица за различите врсте друштвених игара).

Процес модификације и осавремењавања посебно је упадљив у зимским такмичарским играма са употребом реквизита. *Боге* замењују фабрички израђене сличуге или клизальке, док *џирке џироколица* у потпуности нестају уступајући место санкама индустријске производње.

Игра *ходања на шишулама*, односно *џирка на шишулама*, настала на бази употребе реквизита који је олакшавао кретање на мочварном терену, постепено нестаје. Наиме, мелиорација терена изазива постепени губитак практичне функције штула, што доводи до њиховог повлачења из дечијих игровних активности.

Процес модификације и осавремењавања видљив је и у игри *гађања џраћком у мейу*. Дрвену конструкцију праћке замењује пластични материјал, а уз камене пројектиле јављају се и они који су израђени од различитих врста жичаних материјала.

Све игре, популарне као пратећи „програм“ приликом чувања стоке, попут *ђушкања, џинџика, чилегања, ношкања, клићки, бацања камена с рамена, скока из залеђа, ходања у врећи, надвлачења коноја, џерања обруча, набацивања карика на сџубић, набацивања џошкова на сџубић, дери-гађа*, нестају. То долази отуда што се имплицитна значења наведених игара више не уклапају у опште социо-економске и културне потребе заједнице у којој се изводе. Традиционални начин живота нестаје, а са њиме и друштвена драма такмичарских игара, коју оне изражавају посредством симболичког иконичког система.¹³ Круцијалну разлику између традиционалних и савремених дечијих игара чине две значајне карактеристике. За разлику од савремених игара, пласираних од стране одраслих чланова друштвене заједнице, у традиционалним дечијим играма наглашен је васпитни утицај вршњака. Друга динстинкција међу њима односи се на значајну разлику у погледу садржаја и мотива на којима се темеље. Традиционалне дечије игре нестају до седамдесетих година двадесетог века, а скоро у потпуности их замењују спортске игре лоптом: фудбал,¹⁴ кошарка, рукомет, одбојка.

Управо су оне, у великој мери захваљујући приоритету који им је био поклоњен од стране школског програма физичког васпитања, избиле на врх листе популарности. Посебно је интересантна чињеница да се опет ради о колективним такмичарским играма, које имају прилагођен игровни систем потребама модерног друштва. Њихова корелација била би тема неке посебне шире расправе, па је овом приликом није упутно започињати.

Приказ процеса модификације и осавремењавања дечије игре у Товаришеву дат је преко најкарактеристичнијих примера. Он се одвијао постепено и континуи-

¹³ Опширније о томе види у: Крел, Александар, *Традиционалне дечије игре Срба у Товаришеву...*, 166–185.

¹⁴ Фудбал су у Товаришево донели средњошколци и студенти из градских центара. У организованом облику почео се играти непосредно након завршетка Првог светског рата, иако се и знатно пре тога доба „пикала“ лопта крпењача са циљем да се ногом или главом убади у простор између импровизованих статива, које су чинила два пободена штапа. Током треће деценије двадесетог века основан је фудбалски клуб „Војводина“, чији је оснивач Душан Т. Радојчин. Његово оснивање и уређивање првог фудбалског игралишта на Беглуку (делу Товаришева), које је у неколико наврата пресељавано, допринели су даљој популаризацији ове игре у селу која је своју пуну експанзију доживела у другој половини двадесетог века. (Радојчин, Милош, *Товаришево из прошлости...*, 365–366.)

рано током неколико деценија, у складу са актуелним социо-економским, културним и политичким процесима. Међутим, традиционални елементи из дечијих игара у Товаришеву нису у потпуности ишчезли, јер се и данас могу наћи.

Процес осавремењавања и модификације дечијих игара у Товаришеву присутан је и данас, са циљем моделирања и добијања игровних активности које су у складу са потребама све урбанизованијег начина живота и процеса социјализације који такав начин живота захтева.

Aleksandar KREL

CHANGES IN TRADITIONAL CHILDREN'S GAMES AMONG SERBS IN TOVARIŠEVO

Key words: Tovariševo, Bačka, Vojvodina, traditional children's games, play, play activities, competitive games, changes, modification, reduction.

The topic of this paper is change and transformation in traditional children's games among Serbs in Tovariševo. These games used to be played for a long time in almost intact form, until the second half of the 20th century. All traditional children's games from Tovariševo are classified into three basic groups: competitive games, competitive-drama games and imitation-drama games. This paper emphasizes competitive traditional children's games; that is, various playful activities exhibit by boys only. The games in question could serve as an example of connection between children's play and socio-economic and cultural systems where games originated in the first place. Moreover, these games represented a significant mode of socialization: they helped children to acquire socially desirable and expected characteristics. This particular type of game had tremendous educational, cognitive and developmental functions. In decades following World War II, under the pressure of global socio-economic and cultural changes that encompassed the former Yugoslavia, these traditional children's games started to change gradually, following the changes in a rural, traditional way of life. The changes in socio-political settings, economy, innovations brought by technical culture and changes in family structure in general, led to a formal transformation in the structure of games. A number of traditional games were reduced, some disappeared all together, or underwent modification and modernization. Traditional games that once corresponded to rural socio-economic and cultural settings are gradually disappearing, surrendering to the ones that match up to the needs of "modern" villages.